

Redaktionelt forord

Da muren faldt i den 9. november 1989, var der en udbredt tro på historiens død og markedsøkonomiens og det liberale demokratis uafbrydelige fremskridt. National selvstændighed, »indhentning af EU« og »tilbage til Europa« var de store slagord. Der var tro, håb og hurtig transition til kapitalisme, demokrati og velstand som i Vesteuropa.

Men det kom noget anderledes og navnlig meget forskelligt fra land til land. Generelt har transitionen været mest vellykket i de lande, som ligger længst mod vest og som har den korteste afstand til Bruxelles, såvel politisk som økonomisk, socialt og demografisk.

Afskeden med de gamle regimer gav straks befolkningerne helt nye frihedsrettigheder, havde stor folkelig tilslutning og antog forskellige former. I nogle lande, fx Polen, var afskeden i overvejende grad *pagtbaseret*, dvs. forhandlet mellem moderate dele af det kommunistiske parti og oppositionen, frem for alt Solidaritet. I andre lande, fx DDR, Tjekkoslaviet og Sovjetunionen, var afskeden i højere grad et hurtigt *sammenbrud* af de gamle institutioner, frem for alt det kommunistiske parti og den gamle administration. Rumænien og Bulgarien derimod tog afsked med kommunismen gennem *kup* internt i de kommunistiske partier. I Ungarn var afskeden en slags *selvopløsning*, forstået på den måde, at det kommunistiske parti i høj grad selv stod i spidsen for reformerne og dermed bruddet med det gamle system. I flere år før 1989 lyttede regeringerne i Budapest faktisk mere til IMF og Vesten end til Moskva.

Både karakteren af det gamle regime og formen for afsked med det fik betydning for den efterfølgende statsopbygning, som blev mere kompliceret end forventet, i særdeleshed i de baltiske lande og på Balkan. De fleste lande bevægede sig ikke direkte i retning af det konsoliderede demokrati, men mod forskellige varianter af hybridregimer. Det politiske forhold til EU blev til tider noget anstrengt og i hvert fald mere realistisk, og der opstod nationalistiske og populistiske strømninger. Men den demokratiske udvikling er gået langt hurtigere i Østeuropa og de baltiske lande end i Rusland og andre tidligere sovjetrepublikker.

Det gælder også den økonomiske opbygning, som også har bevæget sig mod forskellige hybridregimer. Depressionen i 90'erne blev kortere og mindre dyb i Østeuropa end i Rusland, og befolkningerne i Østeuropa oplevede en betydelig velstandsstigning i årene frem til 2007, hvor BNP voksede stærkt og blev større end i 1989, og fra 1995 skete en gradvis indhentning af EU. I Polen var væksten stærk nok til at opnå en mærkbar indhentning af velstandsniveauet i EU15 også sammenlignet med BNP i 1989, men ellers er der ikke sket indhentning af betydning af EU15 i forhold til 1989. Arbejdsløshed, hyperinflation, fattigdom og andre sociale ulykker blev ikke så omfattende som i Rusland.

Under hele transitionen har *markedsøkonomi* været det foretrukne udtryk; det klinger bedre (som effektivitet og velstand) end *kapitalisme* (som ulighed). Men ulighed kom der, dog slet ikke i samme grad som i Rusland. Uligheden er øget i bl.a. de baltiske lande svarende til uligheden i England og USA, men i andre lande er uligheden forblevet lav som i de skandinaviske lande. Ligesom i Rusland steg dødeligheden voldsomt i de baltiske lande efter 1990, men i modsætning til Rusland blev dødelighedskrisen hurtigt overvundet i de baltiske lande. I Østeuropa er dødeligheden ikke steget, men tværtimod faldet. Den samlede fertilitet faldt til et meget lavt niveau i 90erne i Østeuropa ligesom i Rusland og er fortsat lav.

Medlemskab af EU og integration i verdensøkonomien med åbne kapitalmarkeder har medført økonomiske fordele, men også sårbarhed over for den økonomiske krise efter 2008, som ramte hårdt, særlig i de baltiske lande, hvor BNP faldt med 15-20 % fra 2007 til 2009. Derimod var faldet i Tjekkiet ganske lille, og i Polen steg BNP med 7 %. I de baltiske lande er det lykkedes at skabe en vis politisk enighed om en smertefuld krisepolitik med hurtig intern devaluering; den politiske situation har muligvis været præget af muligheden for udvandring til Vesteuropa, som mange har benyttet sig af, ikke mindst i de baltiske lande, hvor befolkningstallet er faldet med 10-15 % siden 1989, og i Polen, hvor befolkningstallet dog ikke er faldet. Der forestår de østeuropæiske lande en vanskelig opgave med at genskabe de høje vækstrater fra årene før 2008 og bringe indhentningen af Vesteuropa nærmere.

Denne udgave af Samfundsøkonomen kan af gode grunde ikke dække alle transitionens mange forskelligartede sider. Artiklerne indeholder dels nogle brede oversigter, dels nogle mere detaljerede analyser af udvalgte emner. Der er visse nuanceforskelle mellem de enkelte forfatters vurderinger (og i visse tilfælde mellem de empiriske data), og der er ikke tilstræbt synkronisering mellem forfatterne.

Søren Riishøj diskuterer i sin artikel de politiske forandringer, herunder forskellige mønstre for partidannelser og ændringer i balancen mellem mere traditionelle partier og nyere populistiske og euro-skeptiske tendenser ud fra talrige eksempler fra Østeuropa og tillige fra Rusland, Ukraine og Hviderusland. Styreformene har udviklet sig forskelligt og sammenlignes med forskellige typer af politiske regimer fra det klassiske liberale demokrati til mere autoritære styreformere. Liberalt demokrati og velfungerende markedsøkonomi er ikke nødvendigvis den varige regimeform; måske bliver det snarere forskellige hybridregimer.

Karsten Stæhr analyserer den økonomiske udvikling siden begyndelsen af 90'erne i de 10 østeuropæiske lande, som i 2004 og 2007 blev medlemmer af EU. Artiklen beskriver årsagerne til de store produktionsfald efter planøkonomiens sammenbrud, den efterfølgende vækstperiode og virkningerne af den globale krise efter 2008. Væksten var i betydelig grad baseret på kapitalindstrømning udefra, og tilbageslaget efter 2008 har blotlagt sårbarheden af denne vækststrategi. Mulighederne for at genskabe høje vækstrater, økonomisk stabilitet og indhentning af velstandsniveauet i Vesteuropa belyses, bl.a. med sammenligninger med økonomisk-politiske problemstillinger i Danmark, Vesteuropa og Asien.

Niels Mygind giver en indgående fremstilling af den økonomiske og politiske udvikling i de baltiske »tigerøkonomier« med hovedvægten på tiden før og efter krisens indtræden i 2008. Krisen var til dels af indenlandsk oprindelse, idet man i Estland ikke kunne føre kontracyklisk finanspolitik på grund af stramme forfatningsbestemmelser og man i Letland og Litauen ikke magtede det. Men dette hang også sammen med den store økonomiske åbenhed med stor kapitalindstrømning og mulighed for, at private i stor stil kunne optage billige lån i euro. De baltiske lande oplevede en regulær boligprisboble. Men efter 2008 har det været politisk muligt at gennemføre en hård kur med statslige stramninger og store interne devalueringer med fald i produktion, løn og beskæftigelse, dels fordi den forudgående vækst var meget høj, dels fordi euromedlemskab har høj

politisk prioritet i befolkningerne. Der er nu udsigt til en mere balanceret vækst.

Jesper Karup Pedersen tegner i sin artikel et billede af en her-hjemme temmelig upåagtet russisk ø i EU, nemlig Kaliningrad oblast', som ligger tæt ved Danmark og kunne fortjene større opmærksomhed, økonomisk, politisk, historisk og for den sags skyld også turistmæssigt. Tvangsforvandlingen af det tyske Königsberg til det russiske Kaliningrad skete i 1947-49, og i dag er der en klar erkendelse af, at integration i Østersøregionen er nødvendig. Men Moskva udpeger guvernøren, som har den reelle magt, ikke den folkevalgte дума. Artiklen giver en levende skildring af komplikationerne i forholdet mellem centralt og regionalt styre. Den økonomiske udvikling har været mindre dynamisk end i Skt. Petersborg, men mere gunstig end i sammenlignelige regioner, bl.a. på grund af økonomiske frizoneregler, som dog samtidig har forvredet erhvervsstrukturen og som nu ændres. Fremtidsudsigterne burde være gode, hvis den russiske regerings politik i Kaliningrad oblast' blev mere forudsigelig og velvillig over for samarbejde med Polen, Litauen og andre nabolande, og hvis stats- og markedsinstitutioner blev mere stabile.

Ligesom de politiske systemer har også de nye økonomiske systemer udviklet sig i forskellige retninger, og svarende til Søren Riishøjs sammenligning af politiske regimeformer sammenligner *Hans Aage* de nye økonomier med forskellige varianter af kapitalisme. På baggrund af et tilbageblik på transitionens forløbere og på de fremherskende økonomisk-politiske ideer i øst og vest omkring 1989 – med sideblik på Rusland og andre tidligere sovjetrepublikker – diskuteres nogle af transitionens økonomiske, sociale og demografiske virkninger.

Uden for nummerets tema undersøger *Gintautas Bloze* og *Morten Skak* den demografiske udvikling i den Københavnske Metropol, der har ændret sig markant i de senere år. Det nye er, at Hovedstaden er blevet den befolkningsmæssige magnet med netto-tilflytning fra såvel forstæderne som fra resten af landet. Hovedstadens tiltrækningskraft som boligområde skyldes først og fremmest de mange nye arbejdspladser, der er skabt i Københavns Kommune. Udviklingen, der har ført til stærkt stigende grundpriser, må forventes at fortsætte i en overskuelig fremtid.

Søren Riishøj og Hans Aage
gæsteredaktører